

Iwona Żuraszek-Ryś
Uniwersytet Zielonogórski

Pudełko Srebrne do Hofty bez przykrywadła. **O sposobach określania przedmiotów w inwentarzach kościelnych**

Przedmiotem opisu w niniejszym artykule są sposoby określania rzeczy ruchomych w inwentarzach kościelnych. Materiał badawczy pochodzi z rękopisu *Rewizja skarbcza katedry poznańskiej (Revisio Thefauri Ecelestiae Cathedralis Posnaniensis)*, znajdującego się w Archiwum Archidiecezji Poznańskiej pod numerem inwentarzowym DK pap IV/003. Dokument ten został sporządzony 6 lipca 1719 roku i składa się z czterech nienumerowanych kart, zachowanych w dobrym stanie. Zaświadcza rewizję skarbcza kościoła katedralnego w Poznaniu. Jak czytamy w *Dziejach archidiecezji poznańskiej*,

Rewizję skarbcza i jego inwentaryzację przeprowadzano z reguły przy obejmowaniu i składaniu funkcji skarbnika, a także raz po raz w okresie jego urzędowania. W tym celu delegowała kapituła deputację kilku swych członków, niekiedy nawet pięciu. Klucze do skarbcza były dwa lub trzy, tak że skarbnik miał dostęp do niego tylko w obecności drugiego delegata kapituły i wicekustosza. [Nowacki 1959: 487]

Efektom kontroli było sporządzenie dokumentacji zaświadczającej aktualny stan posiadania. Osoba wykonująca to zadanie musiała zmierzyć się z trudnością odwzorowania znajdujących się w skarbcu przedmiotów za pomocą odpowiednich środków językowych. Ich wybór nie mógł być przypadkowy. Opisy służyły bowiem identyfikacji konkretnych egzemplarzy i musiały być na tyle precyzyjne i wyczerpujące, aby na ich podstawie można było dokonać wskazania i wyodrębnienia konkretnego przedmiotu. Interesujące wydają się więc pytania: w jaki sposób opisywano przedmioty i jakie właściwości tych przedmiotów decydowały o możliwości ich identyfikacji?

Analizowany inwentarz reprezentuje styl kancelaryjno-kościelny (odmianę stylu urzędowego), którego jedną z cech jest określony schemat kompozycyjny. Formułę inicjalną stanowi ozdobny łaciński incipit, mający charakter tytułu: *Revisio Thefauri Eceleſiae Cathedralis/ Posnaniensis. ſub tempus Generalis Ca-/pituli Sanctorum Petri et Pauli Anno/ Domini Milleſimo Septingentefimo/ decimo nono Die 6ta Iulij celeſti*¹, w którym oprócz nazwy dokumentu, wskazującej na jego typ i usytuowanie w całej serii inwentarzy kościelnych, podano także informację o czasie przeprowadzenia rewizji.

Część główną rękopisu stanowi spis rzeczy ruchomych znajdujących się w skarbcu katedry poznańskiej. Ma on charakter rejestrowy i składa się z wyliczenia, które rozpoczyna **infula**² perłowa (*Infula Perłowa. między Perłami idzie lancufzek szczerzłoty*³). Dalej wymienione zostały **kielichy** wykonane ze złota (*Kielichow szczerzłotych. N^{um}ero. 3. Pateny szczerzłote./ od trzeciego kielicha nie maſz Pateny, tylko dobierana/ frebrna. poſłociſta*), srebra (*Kielichow Srebrnych. Numero. Piętnaſcie. z Patenami Sre-/brnemi poſłociſtemy*). Niektóre z nich były przyozdobione, np. *Item kielich Srebrny poſłociſty. roz-nemi kamyszkami/ Sadzony. uktorego tylko cappa y Jeden poſrodka/ braknie. bez pateny*. W jednym z opisów pojawia się informacja, że kielichy wchodziły w skład większego zbioru. Część jednak z tego zbioru przeznaczono na odbudowę katedry (*Item dwa kielichy frebrne poſłociſte. ktore ſię zoſtały od/ Srebra inſzego wziętego ex Theſauro na reparacyę koſcioła/ katedralnego*). Jak czytamy w *Dziejach archidiecezji poznańskiej*, „W razie potrzeby obracano zbędne złoto, srebro, perły i kamienie na odbudowę katedry lub na sprawienie innego kosztownego sprzętu liturgicznego” [Nowacki 1959: 63]. Była to więc praktyka powszechnie stosowana. Następnie opisano **monstrancję** wykonaną ze złota i ozdobioną diamentami. Zapewne ze względu na jej wartość podano także informację o ciężarze (*Monſtrancya szczerzłota. roznymi dyamentami*

1 Wszystkie przytoczenia są zgodne z grafią rękopisu.

2 Ze względu na specyfikę materiału badawczego podaję wyjaśnienia większości leksemów [zob. Słownik nazw inwentarzowych: 140–141]. Podstawowe źródła stanowią będą *Encyklopedia katolicka* [Gigilewicz, red. 1985–2014 (dalej: EK)] oraz następujące słowniki języka polskiego: *Słownik polszczyzny XVI wieku* [Mayenowa, red. 1966–2014 (dalej: SP)], *Słownik języka polskiego* autorstwa Samuela Bogumiła Lindego [1807–1814 (dalej: SL)] i *Słownik języka polskiego* pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego [1900–1927 (dalej: SW)].

3 Najprawdopodobniej opis dotyczy infuły biskupa Andrzeja Opaleńskiego. Nowacki [1959: 540] podaje, że „najwspanialsza ze wszystkich, bogato haftowana złotem i srebrem, naszywana perłami i drogimi kamieniami. Przód jej zdobiło sześć szlaków złotych w kształcie krzyża z kamieniami i dwa szlaki z wielkimi perłami, odwrotna strona była w podobny sposób ozdobiona”.

fadzona./ ktora ma wazyc circiter osmset Czerwonych złotych)⁴. Kolejne miejsca zajmują **krzyże** złote oraz srebrne. Niektóre opisy tych przedmiotów zostały uzupełnione o nazwiska fundatorów lub właścicieli, np. *Krzyż szczerozłoty. wposrodku drot mosiężny. Illustrifsimi/ olim Lubranski. Ep^{isco}pi Posnan^{iensis}5* czy *Item krzyż Srebrny z wielkiego ołtarza Illustrifsimi Szoldrski*⁶. Tu warto zwrócić uwagę, że antropimiony zostały odnotowane także w opisach innych przedmiotów, np. lichtarzy (*Item Liktarzy par Trzy cum Insignys Illustrifsimi Szoldrski u pier-/wszych naywiększych ieft Aniołkow Czterech u drugiey Para/ mniejszych ieft Aniołkow. Trzech. U trzeci pary nay mniejszych./ ieft Aniołkow dwuch. braknie Aniołkow. 9⁷*), dzbanuszków (*Para dzbanuszkow srebrnych do S. Krzyża./ Rndifsimi Zalasowfski*), lampy (*Lampa Srebrna od Świętego krzyża. Rndifsimi Zalasowfski*⁸) czy trumienek (*Trumienki dwie Srebrne cum Reliquijs, ofobki y sztuki przy/ nich pozłocifte. Illustrifsimi Tholibowfski*).

Ważną rolę w Kościele katolickim odgrywały **relikwiarze**, w których przechowywano rozmaite relikwie. W analizowanym dokumencie odnotowano: trumienki z relikwiami (wymienioną już powyżej oraz *Item Trumienki dwie Srebrne. cum Reliquijs Rndifsimi Zalasowfski*⁹), tekę z relikwią drzewa życia,

4 Jak podaje Nowacki [1959: 502], monstrancję wykonano w 1712 roku. A oto jej opis: „Szczerozłota, z obu stron emaliowana, wysadzana diamentami (8 karatów), większymi i małymi rubinami, dużym szmaragdem i szafirem, spoczywa na ośmiolistnej podstawie, rozmiarów 33 i 26 cm, wysokości 89 cm, wagi 5260 g. Podstawę zdobią wykute główki anielskie i bukiety kwiatów oraz dwie sceny: Pokłon pasterzy i Ostatnia Wieczerza. W trzonie monstrancji jest postać św. Piotra w złotej kapie, z tiarą, krzyżem i kluczami, powyżej Baranek Boży i następnie puszka na hostię św., ozdobiona emalią i brylantami oraz rubinkami na aureoli dwunastu gwiazd z podwójnym wieńcem promieni. Nad tym wznosi się złoty i emaliowany obłok z główkami anielskimi, a u szczytu gołębica Ducha św. i postać Boga Ojca. Rubiny rozmieszczone są po całej monstrancji i na lunuli, wielki szmaragd zdobi obłoki pod puszką hostii, a duży szafir gołębicę Ducha św.” [Nowacki 1959: 502].

5 Chodzi zapewne o krzyż wykonany częściowo z legatu biskupa Jana Lubrańskiego [zob. Nowacki 1959: 520].

6 Najprawdopodobniej mowa o krzyżu zapisanym wraz z lichtarzami przez biskupa Andrzeja Szoldrskiego dla wielkiego ołtarza [zob. Nowacki 1959: 522].

7 „Tymczasem otrzymała katedra w r. 1650 z legatu biskupa Andrzeja Szoldrskiego wraz z wielkim krzyżem ołtarzowym 7 nowych lichtarzy srebrnych, z których para najwyższa mierzyła dwa łokcie, nadto 2 mniejsze lichtarze srebrne dla jego kaplicy” [Nowacki 1959: 529].

8 Biskup Tolibowski nakazał, aby przed ołtarzem św. Krzyża palono dniem i nocą łój lub olej w lampce srebrnej [zob. Nowacki 1959: 532–533].

9 Zapewne chodzi o relikwiarz św. Jana Kantego w kształcie trumienki, pochodzący z legatu zmarłego w 1703 roku archidiacona Mikołaja Zalasowskiego [zob. Nowacki 1959: 500, 777].

czyli z drzewa krzyża świętego (*Theka Srebrna z/kladana. cum Ligno vitae et Reliqys*), relikwiarz św. Sabiny i św. Urszuli (*Głowy dwie Srebrne. cum Reliqys. iedna. Sanctae Sabinae. druga/ Sanctae Ursulae*), kość słoniową z relikwią drzewa życia (*Słoniowa kosc cum Ligno vitae*), relikwiarz św. Bartłomieja (*Puszczyka Srebrna Stara z palcem Świętego Bartłomieja*), relikwiarz św. Pięciu Braci Polskich (*Reka Srebrna cum reliqys Quinque Fratrum Polonorum*), część miecza, którą św. Piotr obciął ucho Malchusowi (*Pars Glady, quâ amputavit Sancty Petrus Malcho auriculam*).

Do relikwiarzy zaliczano także statuy świętych: *Statua Sancti Petri, ex partibus deaurata trzymiąca parę klucz-/kow wręku Srebrnych*¹⁰, *Statua Sancti Matthiae argentea*¹¹, *Statua Sancti Stanislai deaurata argentea*¹².

W głównej części inwentarza oprócz wymienionych już wyżej przedmiotów odnotowano także: **lichtarze** (*Item trzy Pary Liktarzy srebrnych cum Insignys Rndifsimi Zalasowski*¹³), **dzbanuszki** (*Para dzbanuszkow srebrnych do S. Krzyża./ Rndifsimi Zalasowski*), **laski rektorskie** (*Laski dwie Rektorowfskie Srebrne*), **łódki** (*Łotek dwie do kadzidla. u zadney nie mafz łyszki/ tylko się od Panny Maryi mosięzney zazywa./ U Obudwu łotek brzegi nalomane*), **trybularze** (*Thurybularzow dwa, ieden dobry, u drugiego lancufzki miey-/scami porozrywane y nie cale*), **kociołek**¹⁴ (*Kociołek Srebrny do Święconey wody*¹⁵), **ampułki** wraz z **misczkami** (*Ampulek para z turkufami, Srebrne, pozłociste*).

10 „Relikwiarz św. Piotra – dar r. 1426 biskupa Andrzeja Laskarego Gosławskiego. Srebrna dęta postać św. Piotra z kluczami, siedzącego na srebrnym tronie, z pozłacanymi szlakami. Na tronie rzeźba z herbem Godziemba i wyryty napis literami gotyckimi: Hanc imaginem comparavit reverendus in Christo pater et dominus Andreas Lasskarii episcopus Poznaniensis qui decessit anno Domini 1426 die vero 23 mensis Augusti. Orate pro eo” [Nowacki 1959: 492].

11 Posąg św. Macieja był darem kanonika poznańskiego i krakowskiego – dra med. Macieja Grodzickiego. „Wykonany w srebrze, a oceniony wówczas wartości 53 dukatów. Apostoł trzymał w lewej ręce topór, oparty o pozłocony cokół, w prawej księgę z napisem” [Nowacki 1959: 496].

12 Relikwiarz św. Stanisława był darem biskupa Jana Latalskiego przy jego ingresie do katedry poznańskiej 17 sierpnia 1525 roku. „Według opisu r. 1622 była to srebrna, cała pozłacana statuetka św. Stanisława. W piersi jej pod szklaną pokrywą widoczna była relikwia zęba jego, zamkniętego w małej okrągłej szkatułce na wzór szkatułki agnuszka. Na stopie relikwiarza był herb Prawdzic” [Nowacki 1959: 498].

13 Archidiacon Mikołaj Zalasowski przekazał katedrze testamentem sześć lichtarzy srebrnych [zob. Nowacki 1959: 530].

14 Zob. **kociołek**.

15 Zapewne chodzi o kociołek wykonany w roku 1648 przez złotnika poznańskiego – Stanisława Schwartza. Naczynie było ozdobione herbem kapituły poznańskiej, tj. św. Piotrem na tronie z tiarą i kluczami [zob. Nowacki 1959: 536].

u iedney braknie wierchu; Miseczka do tych ampulek Srebrna pozłociſta, na ktorey wkoło/ ięſt kamyszkow.8 dico ofm¹⁶), **kierce** (Kierce dwa wielkie Srebrne), **pastorał** (Pastorał Srebrny. *Illustriſſimi Tholibowski*¹⁷), **lampę** (Lampa Srebrna od Świętego krzyża. *Rndiſſimi Zalaſzowski*), **mszały** (Mszałow oprawnych. *Numero. Szefc. dico. 6*).

Ponadto warto zwrócić uwagę, że w opisach poszczególnych rzeczy wymieniono także przedmioty, które z nimi współwystępują, np. pateny (*od trzeciego kielicha nie maſz Pateny, tylko dobierana/ ſrebrna. pozłociſta*), łyżki (*Łotek dwie do kadzidla. u zadney nie maſz łyſzki*).

Część finalną inwentarza stanowią podpisy zapewne osób biorących udział w rewizji: *XMichał Rayski/ Can^{oni}cus Cathedralis/ Poſn^{ani}ensis Deputatus* oraz *Petrus Kossowski/ Canonicy Cathedralis/ Poſnanien^{sis} Deputaty*.

Z dokonanego powyżej przeglądu wynika, że wyposażenie skarbcza stanowiły przede wszystkim naczynia liturgiczne i urządzenia ołtarza (np. kielich, patena, monstrancja, ampułki z miseczkami, trybularz, łódka, lichtarze). Oprócz nich wymieniono także odznaki liturgiczne przysługujące duchownym w zależności od sprawowanych przez nich funkcji (np. krzyż, pastorał), księgi, relikwiarze.

Określenia znajdujących się w skarbcu rzeczy ruchomych mają postać form analitycznych o różnej długości, uzależnionej przede wszystkim od liczby obiektów o jednakowej funkcji. Im w zbiorze było więcej takich obiektów, tym opis musiał być bardziej złożony i uwzględniać więcej czynników różnicujących. Obligatoryjny składnik tych konstrukcji semantyczno-składniowych stanowi polska nazwa przedmiotu. Kolejne miejsca w opisie zajmują natomiast różnorodne elementy ułatwiające identyfikację, wśród których można wskazać wymienione poniżej.

A. Rodzaj materiału, z jakiego wykonano dany przedmiot

Informacja o rodzaju materiału, z jakiego wykonano daną rzecz, pojawia się w wielu opisach. Zazwyczaj przedmioty znajdujące się w skarbcu wykonane były ze złota (*Kielichow ſzczerozłoty, Monſtrancya ſzczerozłota; Krzyz ſzczerozłoty*) srebra (*dwa kielichy Srebrne, krzyz Srebrny; theka Srebrna*) lub mosiądzu (*u zadney nie maſz łyſzki/ tylko ſię od Panny Maryi moſięzney zazywa*).

16 Zapewne chodzi o dar biskupa Tolibowskiego [zob. Nowacki 1959: 535].

17 „Pastorał srebrny biskupa Wojciecha Tolibowskiego wartości 327 złp otrzymała katedra również z legatu jego w r. 1663” [Nowacki 1959: 525].

Nie wszystkie jednak przedmioty były wykonane w całości z jednego rodzaju materiału. W związku z tym w opisie tych rzeczy pojawia się stosowna informacja, np. *Krzyż szczerozłoty. wposrodku drot mosiężny*.

Przy okazji warto zwrócić uwagę, że niektóre określenia materiałów stosowane są raz w wersji polskiej, a raz w łacińskiej, np. *srebrny* i *argenteus* (*Statua Sancti Matthiae argentea; Statua Sancti Petri, ex partibus deaurata trzymająca parę kluczy-/kow wręku Srebrnych*).

B. Opis wyglądu zewnętrznego

W opisie wyglądu zewnętrznego przedmiotu uwzględniono przede wszystkim rodzaje zdobień, np. kamyki, koraliki, diamenty, turkusy (*Ampulek para z turkufami, Srebrne, pozłocifste. u iedney braknie wierchu; Item krzyż Srebrny pozłocifsty, kterego na Summy y/ Niezfpory zazywaią Ichmość. przy nim koralikow. trzy; Miseczka do tych ampulek Srebrna pozłocifsta, na ktorey wkolo/ iest kamyszkow.8 dico ofm; Monstrancya szczerozłota. roznyymi dyamentami fadzona*).

Niezwykle istotne było też podanie informacji o stanie zachowania przedmiotu. Z tego też względu w opisach pojawiły się określenia:

dobry: Thurybularzow dwa, ieden dobry;
stary: Puszczka Srebrna Stara. z palcem Świętego Bartłomieja,

a także wskazujące na zepsucie:

*nalomane*¹⁸: *U Obudwu lotek brzegi nalomane;*
niecałe, porozrywane: Thurybularzow dwa, ieden dobry, u drugiego lancufzki miey-/scami porozrywane y nie całe;
*poodłomane*¹⁹: *Item krzyż Srebrny wielki który nofzą w Procefsyach przed/ Ichmościami mieyscami sztuk braknie. drugie poodłomane,*

oraz wskazujące na brak jakiegoś elementu:

bez: Item Para Ampulek Srebrnych pozłocifstych. iedna bez wierchu;
braknie: Ampulek para z turkufami, Srebrne, pozłocifste. u iedney braknie wierchu;
nie masz: Łotek dwie do kadzidla. u zadney nie mafz łyszki.

18 SP notuje *nalomąć* 'uszkodzić, częściowo zniszczyć' oraz *nalomiony* 'trochę złamany, nadwierzony' [SP XV: 643], a SL – *nalom, nalomienie, nalamanie* [SL III: 252].

19 SP nie notuje tego wyrazu, podobnie SL, a SW rejestruje *poodłamywać* 'odłamać kolejno, jedno po drugim' [SW IV: 615].

C. Wielkość

Rzecz może być charakteryzowana także przez pryzmat określonej formy przestrzennej²⁰. W niektórych opisach zwraca się więc uwagę na wielkość przedmiotu. Pojawiały się zatem określenia typu:

mały: (w stopniu wyższym i najwyższym) *Item Likтары par Trzy cum Insignys Illustrifsimi Szoldrski u pier-/wszych naywiększych ieft Aniolkow Czterech u drugiey Para/ mniejszych ieft Aniolkow. Trzech. U trzeci pary nay mniejszych./ ieft Aniolkow dwuch. braknie Aniolkow. 9;*

wielki: *Kierce dwa wielkie Srebrne*, także w formach superlatywnych: *Item Likтары par Trzy cum Insignys Illustrifsimi Szoldrski u pier-/wszych naywiększych ieft Aniolkow Czterech*, oraz zaprzeczonych: *Item dwie pary Lichtarzy Srebrnych nie wielkich*.

D. Przeznaczenie przedmiotu

W opisie rzeczy istotne jest uwzględnienie ich zastosowania, wskazanie, do czego służą. Najczęściej informacja o przeznaczeniu przedmiotu jest podawana za pomocą wyrażenia zawierającego przyimki:

od: *Para krzyzow od Chorągwi srebrnych*²¹;

do: *Kociałek Srebrny do Święconey wody./ Takze Trzonek do kropidla Srebrny*.

E. Fundatorów lub właścicieli

Niektóre opisy zawierają informację o fundatorach lub właścicielach poszczególnych przedmiotów. Jak czytamy w *Dziejach archidiecezji poznańskiej*:

Od czasów Andrzeja Bnińskiego († 1479) uważano za obowiązek każdego biskupa, by pozostawił katedrze kielich szczerozłoty, wartości co najmniej 300 dukatów lub jego ekwiwalent w innych kosztownościach czy gotówce. [...] Biskupi pozostawiali nadto i inne kosztowne przedmioty, podobnie prałaci i kanonicy, penitencjarze i wikariusze. [...] Wyróżnili się darami hojnymi zwłaszcza biskupi: Andrzej Bniński, Uriel Górka, Jan Lubrański, Piotr Tomicki, Adam Nowodworski, Andrzej Szoldrski, Wojciech Tolibowski, Tymoteusz Gorzeński. [Nowacki 1959: 488–489]

20 O określaniu wymiarów w języku polskim pisały np. Renata Grzegorzczkova [1996] oraz Jadwiga Linde-Usiekiewicz [2000].

21 Procesyjne chorągwie katedralne miały złociste drzewce czy laski ze srebrnymi, złotymi krzyżkami [zob. Nowacki 1959: 538].

Opis wskazujący na fundatora lub właściciela miał następujące postaci:

- formy atrybutywne²² (*Illustrifsimi* ‘najjaśniejszy’) + antroponim (*Lubrański*²³) + tytuł funkcyjny (*Episcopus Posnaniensis*);
- formy atrybutywne (*Illustrifsimi* ‘najjaśniejszy’, używane w stosunku do biskupów; *Reverendissimi* ‘wielce czcigodny’, używane w stosunku do księży zajmujących niższą pozycję niż biskup²⁴) + antroponim (*Szołdrski*²⁵, *Tholibowski*²⁶, *Zalaszowski*²⁷).

Pojawienie się informacji o fundatorach lub właścicielach w opisie rzeczy ruchomych jest niezwykle istotne, gdyż nadaje ukształtowanej formie rys indywidualizujący. Warto dodać, że forma zawierająca antroponim i tytuł funkcyjny została odnotowana także w części finalnej inwentarza, którą stanowią podpisy osób biorących zapewne udział w rewizji.

F. Liczbę poszczególnych sztuk dobytku

Ta informacja pojawiła się tylko w kilku opisach, np. *Miseczka do tych ampulek Srebrna pozłociſta, na ktorey wkoło/ ieſt kamyszkw. 8 dico ofm; Kielichow Srebrnych. Numero. Piętnascie. z Patenami Sre-/brnemi pozłociſtemy*. To uzupełnienie jest jednak istotne ze względu na rachunkowy wymiar komunikatu.

Przywołane powyżej opisy rzeczy ruchomych znajdujących się w skarbcu katedry poznańskiej odpowiadają temu, w jaki sposób je postrzegano. Jak pisał bowiem Władimir N. Toporow [2003: 133],

22 Termin za: Tomiczek 1983. Według autora formy atrybutywne mogą występować w postaci dwóch podstawowych komponentów: zaimka dzierżawczego oraz przymiotnika wraz z jego wariantami gradacyjnymi. Ze względu jednak na większą liczbę adresatów tworzy się zazwyczaj wiele różnorodnych nominalnych form kolektywnych [Tomiczek 1983: 41].

23 Jan Lubrański – „bp, zm. 22 lub 23 V 1520 w Buku, humanista, polityk [...]; mianowany 1498 bpem płoc., nie objął urzędu, gdyż 22 X tego roku został bpem pozn. [...] 1503–20 przeprowadził gruntowny remont katedry pozn. i rozpoczął modernizację Ostrowa Tumskiego; [...] 1518 założył → Akademię Lubrańskiego” [EK XI: 81–82].

24 Marek Cybulski [2003: 258–293] wskazywał, że w dawnej Polsce przywiązywano ogromną rolę do sposobów różnicowania etykiety językowej w zależności od pozycji społecznej.

25 Andrzej Szoldrski – „biskup poznański w latach 1636–1650” [Nowacki 1959: 130].

26 Wojciech Tolibowski – „biskup poznański w latach 1655–1663” [Nowacki 1959: 326].

27 Mikołaj Zalaszowski – „znakomity prawnik, mąż dzielny i wielkiego autorytetu, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, następnie dyrektor Akademii Lubrańskiego, [...] od 1669 kanonik i od 1695 archidiacon poznański, hojny dobrodziej katedry i młodzieży duchownej, fundator alumnatu swego imienia, umarł dnia 21 IX 1703 w 73 roku życia” [Nowacki 1959: 327].

Rzecz jest zwrócona do nas swymi „użytecznymi” funkcjami (swoim przeznaczeniem) i swoimi cechami – materiałem, fakturą, formą, barwą, swoją geometrią – składem, podzielnością, kompozycją, swoją temperaturą, zapachem, dźwiękiem i tym podobnymi.

W postrzeganiu, a jednocześnie i opisywaniu rzeczy należy więc uwzględnić wskazane przez badacza czynniki.

Analizując materiał badawczy, warto też zwrócić uwagę na leksykę. W opisach odnoszących się do rzeczy ruchomych ze skarbca kościoła katedralnego pojawiają się głównie wyrazy rodzime. Niektórych z nich (np. *kierca*) nie notują już współczesne słowniki ogólnopolskie ani *Encyklopedia katolicka*. Można więc chyba przyjąć, że wyszły z użycia.

Oprócz leksyki ogólnopolskiej w analizowanym materiale można także wskazać wyrazy obce (przede wszystkim łacińskie), np. *reliquiae* ‘relikwie’ (*Item Trumienki dwie Srebrne. cum Reliquijs Rndifsimi Zalasowski*), *sanctus* ‘święty’ (*Statua Sancti Matthiae argentea*), *thesaurus* ‘skarby, bogaty zapas; skarbiec’ (*Item dwa kielichy srebrne pozłociste. ktore się zoftaly od/ Srebra inszego wziętego ex Thefauro na reparacyę kościoła/ katedralnego. do nich nie maż Paten*). Zdaniem Teresy Kolber [2006: 139] w dokumentach urzędowych kościelnych można zaobserwować swoisty bilingwizm łacińsko-polski, polegający na „przenikaniu języka polskiego do języka łacińskiego i łaciny do polskiego”.

Pojawiające się w dokumencie zapożyczenia z łaciny są świadectwem dokonujących się w polszczyźnie procesów adaptacyjnych tych wyrazów. Zdaniem Ireny Bajerowej [1964: 27] w XVIII wieku giną niektóre greko-latynizmy, jak stosowanie obcego *h* po spółgłoskach. W rękopisie można jednak zaobserwować jeszcze użycie *h* w grupie *th*, np. *kathedralny*, *theka*, *thurybularz*.

Poza leksyką ogólnopolską i obcą pojawiły się także dialektyzmy (np. *kamyszek*²⁸). Wyrazy wskazujące na terytorialną dyferencjację języka nie są jednak zbyt liczne.

Badany przeze mnie rękopis jest ciekawym źródłem informacji o tym, jak określano przedmioty w inwentarzach kościelnych. Do opisu rzeczy ruchomych znajdujących się w skarbcu katedry poznańskiej stosowano formy analityczne

28 Wyraz odnotowany w *Słowniku gwary miejskiej Poznania*. Podano w nim ponadto, że *kamyszek* notują SPXVI oraz SW jako archaizm [Gruchmanowa, Walczak, red. 1999: 239–240].

o różnej długości, uzależnionej przede wszystkim od liczby obiektów o jednakowej funkcji. Podstawowym składnikiem tych form była polska nazwa przedmiotu. Kolejne miejsca w opisie zajmowały natomiast: rodzaj materiału, z jakiego wykonano przedmiot, jego wygląd zewnętrzny, wielkość, przeznaczenie, liczba poszczególnych sztuk dobytku oraz dane o fundatorach i właścicielach. Co ciekawe, na podstawie takich konstrukcji semantyczno-składniowych możliwa była identyfikacja przedmiotów znajdujących się w skarbcu.

Słownik nazw inwentarzowych

Ampulka ‘(łac. *ampulla*), naczynie liturg. szklane lub metalowe służące do podawania kapłanowi wody i wina podczas mszy św. oraz do przechowywania olejów św.’ [EK I: 467].

Infuła ‘(łac. *infula* opaska na głowę), odmiana → mitry (*simplex*) bez ozdób, w kolorze białym, noszona przez biskupa podczas ceremonii żałobnych oraz przez → infułata podczas sprawowania czynności liturg., a dawniej także przez dostojników świeckich’ [EK VII: 200].

Kielich ‘(hebr. *kos*, gr. *poterion*, łac. *calix*, kielich, kubek), naczynie składające się z czary i stopy, przeznaczone gł. do picia wina; jako k. mszalny – naczynie liturg. służące do → konsekracji w nim wina podczas Eucharystii (związane ściśle z → pateną, na której konsekruje się chleb; → hostia); w sztuce chrześc. jest zdobiony motywami wskazującymi na teol. treści Eucharystii, a jego bogatą symbolikę wykorzystuje się w ikonografii’ [EK VIII: 1399].

Kierca ‘świeczniki wielkie, które się noszą w obchodach kościelnych’ [SL II: 351].

Kociołek/kociołek ‘naczynie liturgiczne do przechowywania wody święconej’ [SP X: 451].

Krzyż ‘jako miejsce i narzędzie męki i śmierci Jezusa Chrystusa k. stał się podstawowym symbolem chrześcijaństwa [...]; jest stałym elementem wyposażenia kościoła i → ołtarza [...]; w rytuale prawnym Kościoła kat., szczególnie w → heraldyce kośc., k. należy do podstawowych insygniów oznaczających poszczególne stopnie hierarchiczne w Kościele’ [EK X: 11–34].

Lampa ‘(hebr. *ner*, gr. *lychnos*, *lampas*), przedmiot będący źródłem światła, mający zastosowanie m.in. w kulcie, symbol czujności i gotowości’ [EK X: 439].

Laska ‘drewniany kij lub metalowy pręt, zagięty na górze, zakończony ozdobną rączką albo głowicą, będący oznaką władzy, godności, autorytetu, potęgi i dostojęstwa’ [EK X: 513].

Lichtarz ‘świecznik’ [SL II: 634].

Łódka ‘(łac. *navicula*), rodzaj naczynia liturg.’ [EK XIII: 626].

- Monstrancja** ‘(łac. *monstrare* ukazywać), ostensorium, naczynie liturg. służące do wystawiania konsekrowanej Hostii do adoracji, błogosławieństwa lub noszenia w procesji’ [EK XIII: 188].
- Mszal** ‘(łac. *missal*), księga liturg. używana w Kościele kat. obrządku łac. przez biskupów i prezbiterów do celebrowania Mszy, zawierająca także teksty wykonane przez zespoły śpiewacze oraz przepisy określające przebieg czynności obrzędowych Mszy’ [EK XIII: 461].
- Pastorał** ‘(łac. *baculus pastoralis* laska pasterska), oznaka jurysdykcji kośc. i pasterskiej władzy → biskupa oraz → opata’ [EK XV: 9].
- Relikwiarz** ‘przedmiot używany w liturgii, służący do przechowywania → relikwii, adorowania ich i rozkrzewiania kultu osoby świętej oraz umacniania wiary w zmartwychwstanie ciał i wstawiennictwo świętego u Boga’ [EK XVI: 1423].
- Trybularz** ‘ręczna kadzielnica kościelna’ [SW VII: 134].

Bibliografia

- Bajerowa Irena (1964), *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*, Ossolineum, Wrocław.
- Banderowicz Kinga (2012), *Koneweczek osiem sztuczek i mycka aksamitna białogłowska. O dobrach doczesnych w inwentarzach rzeczy pozostałych po poznańskich mieszczanach*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 19 (39), z. 2, s. 47–64.
- Cybulski Marek (2003), *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Gigilewicz Edward, red. (1985–2014), *Encyklopedia katolicka*, t. 1–20, KUL, Lublin. (Skrót: EK)
- Gruchmanowa Monika, Walczak Bogdan, red. (1999), *Słownik gwary miejskiej Poznania*, PWN, Warszawa.
- Grzegorzczkowska Renata (1996), *Badania semantyczno-porównawcze w aspekcie diachronicznym*, w: *Semantyka a konfrontacja językowa*, t. 1, red. Violetta Koseska-Toszeva, Danuta Rytel-Kuc, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, s. 217–226.
- Karłowicz Jan, Kryński Adam, Niedźwiedzki Władysław, red. (1900–1927), *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego, Warszawa. (Skrót: SW)
- Kolber Teresa (2006), *Dwujęzyczność dokumentów urzędowych kościelnych, na przykładzie nominacji w księgach parafialnych dekanatu wadowickiego*, w: *Język*

- w *urzędach i w sądach*, red. Maria Teresa Lizisowa, Collegium Columbinum, Kraków, s. 137–149.
- Kość Józef (2013), *Standaryzacja tekstowa inwentarzy wiejskich z XVII wieku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 20 (40), z. 2, s. 99–113.
- Linde Samuel Bogumił (1807–1814), *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Ossolineum, Lwów. (Skrót: SL)
- Linde-Usiekniewicz Jadwiga (2000), *Określenia wymiarów w języku polskim*, nakładem Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Mayenowa Maria Renata, red. (1966–2014), *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–36, Ossolineum, Wrocław. (Skrót: SP)
- Nowacki Józef (1959), *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 1: *Kościół katedralny w Poznaniu*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań.
- Tomiczek Eugeniusz (1983), *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Toporow Władimir Nikołajewicz (2003), *Przestrzeń i rzecz*, Universitas, Kraków.

Iwona Żuraszek-Ryś

Pudełko Srebrne do Hostyi bez przykrywadła. The methods of specifying the objects in the ecclesiastical inventories

This article focuses on methods of specifying mobile objects in the ecclesiastical inventories. The research material comes from the manuscript entitled: *The revision of the treasury of the Poznań cathedral* (Revisio Thesauri Ecelesiae Cathedralis Poznaniensis), which is located in the Archives of the Archdiocese of Poznań under the inventory number DK pap IV/003. This document was drawn up on 6th July 1719 and certifies revision of the treasury of the cathedral in Poznań. The person who was preparing this document had to face the difficulty of describing objects located in the treasury by means of appropriate language. The choice of objects was not a coincidence. Descriptions were used for identification of relevant specimen and had to be as precise and comprehensive so that it was possible to identify a relevant object.

The specifications of mobile items stored in the treasury have the analytic form of different length that mainly depends on a number of objects with the same functions. The more such objects were stored, the more elaborated description had to be attached that would include more differentiating factors. The Polish name of the object was an obligatory part of these syntactic and semantic language structures. The description also specifies: a kind of material the item was made of, its appearance, size, purpose for

which it was used, a number of subsequent items of the same kind as well as the data concerning founders and owners of those objects.

KEYWORDS: the Polish language in the 18th century; ecclesiastical inventory; identification and specification of objects.

dr Iwona Żuraszek-Ryś – Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego; zainteresowania naukowe: onomastyka (zwłaszcza toponimia powiatu zielonogórskiego), onomazjologia i historia języka polskiego.

